

علم أصول الفقه

۵۵

۷-۱۲-۹۰ مبادئ مختص تصديقي

دراسات الأستاذ:
مهدي الهادي الطهراني

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- واضح است این استدلال اگر تام و کامل باشد، فقط می تواند امکان خطا در انبیا را اثبات کند و نمی توان از آن، امکان عصیان انبیا را نتیجه گرفت. اما اصل استدلال از اتقان و استواری برخوردار نیست. علت آن هم عدم شناخت صحیح علم حصولی است. توضیح آن که:

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- علم حصولی ممکن است مطابق واقع باشد و ممکن است مطابق واقع نباشد و این احتمال حتی در فرض صدق علم حصولی و قطعیت مطابقت آن با خارج نیز وجود دارد.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- به تعبیر دیگر امکان مطابقت و عدم مطابقت، بیانگر دوگانگی بین معلوم بالذات و معلوم بالعرض در علوم حصولی است. معلوم بالذات و معلوم بالعرض دو چیز هستند و چون دو چیزند حتی در بدیهی ترین بدیهیات نیز، امکان مطابقت و عدم مطابقت وجود دارد.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- به طور مثال، ما به استحاله‌ی اجتماع دو نقیض یقین داریم و هیچ جای تردیدی در صدق آن نداریم، اما در عین حال ذات قضیه‌ی «اجتماع دو نقیض محال است» یک خبر است و خبر احتمال صدق و کذب دارد.
- هرگز معنای احتمال خطا در قضیه‌ی مزبور و یا هر قضیه‌ی دیگری مثل آن، این نیست که قضیه بالفعل مشکوک است.
- به همین سبب، تعریف خبر (ما یحتمل فیہ الصدق والکذب) اخبار یقینی و غیر یقینی را در بر می‌گیرد و اختصاص به اخبار مشکوک ندارد.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- با این بیان، حتی اگر انبیا علم حصولی داشته باشند، نمی‌توان نتیجه گرفت که آنها مصون از خطا نیستند.
- چرا که هر علم حصولی صادقی در عین حال که مطابقت با واقع دارد، ذاتاً محتمل الصدق و الکذب است و همان طور که قبلاً ثابت کردیم، علم انبیا مطابق با واقع است و آنها گرفتار خطا نمی‌شوند.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- بیانی دیگر از اشکال
- بیانی که گذشت به خصوصیت خود علم حصولی توجه داشت و آن را خطاپذیر می‌شمرد.
- اما به گونه‌ای دیگر نیز این اشکال قابل تبیین است که در این صورت ویژگی خود انسان مورد نظر قرار می‌گیرد.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- آن بیان چنین است:
- انسان با ابزاری که در اختیار دارد (یعنی حس، وهم، خیال و عقل) به طور دائم گرفتار خطا است.
- اگر انبیا بشرند و عصمتشان اکتسابی است، آنها هم از همین ابزارها بهره می‌گیرند؛ بنابراین لااقل باید در بخشی از علوم خویش (علمی که به کمک این ابزار به دست می‌آیند) از خطا مصون نباشند.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- این اشکال در صورتی که عصمت انبیا را جبری بدانیم و قایل شویم که خداوند به قدرت قهری خویش آنها را از گناه و خطا حفظ می‌کند، مطرح نمی‌گردد.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- همچنین این اشکال به سنخ علم کاری ندارد، به ابزارهای بشر برای دریافت علم حصولی توجه می‌کند. در این اشکال سخن از خطاپذیر بودن علم حصولی نیست. سخن از این است که همیشه در ابزارهای بشر درصدی از خطا وجود دارد.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- همان طور که ابزارهای ساخته‌ی دست بشر نیز چنین است. هر چقدر علم پیشرفت می‌کند و وسایل و دستگاه‌ها دقیق‌تر می‌شوند، باز امکان خطا در آنها از بین نمی‌روند.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- گوش، چشم، بینی، زبان، اعضای لامسه، قوه‌ی وهم، قوه‌ی خیال و قوه‌ی عقل، همگی ابزارهای ادراکی بشر هستند؛ اما مصون از خطا نیستند.
- اگر عصمت از خطا را در انبیا قبول کنیم، می‌بایست عصمت را در آن بخشی از علوم انبیا بپذیریم که یا حضوری‌اند و یا مستند به ابزارهای متعارف بشری نیستند.
- آن علومی که با همین ابزارها کسب می‌شوند، همچون علوم سایر انسان‌های دیگر، خطاپذیر است و این خطا از ابزار ادراکی ناشی می‌شود.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- در حل این اشکال باید منشأ خطاهای ابزارهای ادراکی انسان را مورد مطالعه قرار داد.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- سه چیز می تواند منشأ خطا در ادراکات باشد:

- أ. ضعف و نقصی در خود ابزار حسی وجود دارد. مثل این که کسی چشمش ناتوان است و برخی اشیاء را از بعضی فواصل نمی تواند ببیند.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- ب. در به کارگیری از ابزار ضعف وجود دارد. مثلاً شخص به گونه‌ای است که نمی‌تواند از چشم خود درست استفاده کند، در نتیجه ادراک صحیحی نخواهد داشت.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- ج. در حوزه‌ی کاربرد این ابزارها ضعف وجود دارد. گاهی ابزارهای ادراکی در حوزه‌ای به کار گرفته می‌شوند که اصلاً جای استفاده از آنها نبوده است. مثل این که قوه‌ی وهم یا خیال در حوزه‌ای به کار گرفته شوند که حوزه‌ی ادراک عقلی است.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- مهم‌ترین منشأیی که برای خطاهای عقلی ذکر می‌شود، همین است. وقتی وهم و خیال در حوزه‌ی قضاوت‌های عقلی وارد می‌شوند، عقل گرفتار خطا می‌شود.
- اگر شخص به لحاظ وهم و خیال و عقل از تعادل برخوردار باشد و هر یک از این سه قوه در حیطه‌ی خودشان عمل کنند، شخص هرگز در قضاوت‌ها و ادراکات خویش گرفتار خطا نمی‌شود.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- حال اگر انسانی از ابزاری سالم برخوردار باشد و از آن ابزار درست بهره گیرد و آنها را در حیطه‌ای که برای آن ساخته شده‌اند، به کار بندد، هیچ وقت دچار خطا نمی‌شود.
- پس می‌توان انسانی را فرض کرد که از ابزارهای عادی و متعارف خود استفاده نماید و دچار خطا نشود.
- انبیا تجلی چنین انسان‌هایی هستند.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- به عبارت دیگر از یک سو عقل حکم می‌کند که انبیا باید مصون از خطا باشند، از سوی دیگر امکان مصونیت انسان از خطا حتی در علوم حصولی با ابزارهای متعارف بشری وجود دارد؛ بنابراین اشکالی در پذیرش عصمت علمی انبیا نیست.
- آنچه امکانش برای هر انسانی فراهم است، در انبیا به فعلیت رسیده و به آنها این توانایی را داده که علمی مطابق با واقع داشته باشند و هرگز خطا نکنند.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- شبیه این مطلب را در کارهای خارق العاده‌ی بشری نیز ملاحظه می‌کنیم. به طور مثال برای هر انسانی امکان عقلی قهرمانی و زنه برداری جهان وجود دارد، اما برخی از انسان‌ها بالفعل قهرمان این رشته هستند. کسی که سیصد کیلو را از زمین بر می‌دارد و در بالای سر بر روی دستش نگه می‌دارد، بشر است ولی بشری که این توانایی در او فعلیت یافته است. بهره‌گیری از این توانایی، منافاتی با بشر بودن او ندارد.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- در مورد انبیا نیز، عصمت علمی از خطا، منافاتی با بشر بودنشان ندارد. چرا که عصمت علمی از خطا یک امکان بشری است. ضرورتاً لازم نیست انسان خطا کند تا انسان باشد. امکان عدم خطا در هر انسانی وجود دارد و این امکان در انبیا تحقق عینی یافته است. آنها انسان‌هایی کامل و تام الخلقه هستند. یکی از جهات کامل بودن آنها، برخورداری از ابزار سالم و بدون نقص و بهره‌گیری درست و بهینه از آنها است.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- البته این که متکلمان در علم کلام مسأله‌ی خلقت کامل انبیا را مطرح کردند، به جهت مورد توجه قرار گرفتن آنها توسط مردم بوده است. کسی که نقصی داشته باشد از اقبال مردم بی بهره است.
- اما این مسأله از بعد دیگر هم قابل بررسی است. خلقت تام و کامل، شخص را از خطا مصون می‌دارد و چنین شخصی است که می‌تواند هدف از ارسال رسل را تأمین کند و با حفظ بشر بودن و به کارگیری توانایی‌های بشری، الگوی دیگران گردد.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- بله انبیا به غیر از این ابزار متعارف از وحی نیز برخوردارند و همان طور که در قبل اشاره کردیم، وحی نه تنها موجب اطلاع بشر از اموری شده است که عقل به آنها راهی ندارد، بلکه باعث گردیده رشد عقلانی برای بشر تسهیل شود و سرعت بیشتری بگیرد.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- بسیاری از چیزها که نیاز به وحی و نقل نداشته و عقل می‌توانسته به تنهایی درک کند، از ابتدا توسط انبیا بیان شده است و سر این مطلب تسهیل رشد عقلانی و احتمالاً تصحیح ادراکات عقلی بوده است؛ چیزی که شاید پیش از وقت صرف شده لازم داشت تا به درک آنها نایل آید. مسلماً عقلی که در پرتو وحی تربیت یافته، از کمال و اتقانی برخوردار است که غیر آن، چنین اتقانی ندارد.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- بنا بر استدلالی که از فلاسفه و متکلمان نقل شد انبیا نه تنها در دریافت و رساندن وحی (که طریقی غیر متعارف است) معصومند، در سایر شؤون زندگی (که ابزارهای متعارف بشری در آن به کار می آید) نیز معصومند.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- اگر این استدلال عقلی را بپذیریم و از آن سو، قبول کنیم که:
- اولاً امکان خطا در علم حصولی منافاتی با صدق دایم آن ندارد
- و ثانیاً به کارگیری صحیح ابزارهای سالم همیشه نتیجه‌ای صحیح و مطابق با واقع دارد،
- مسلماً عصمت انبیا ثابت می‌شود.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- دلیل ثبوت عصمت، همان استدلال عقلی است که مستلزم هیچ امر محالی نیست. تنها چیزی که ممکن بود مانع این استدلال باشد، خطا در علوم حصولی بشر است و این مانع نیز با بیانی که داشتیم، مرتفع می‌گردد.

اشکال بر استدلال عقلی و پاسخ آن

- البته ممکن است برخی حل مشکل را در قدرت خداوند جستجو کنند و بگویند: درست است که ابزارهای بشر دچار خطا می‌شوند؛ اما خداوند کاری می‌کند که ابزارهای ادراکی انبیا از خطا در امان باشند. این مطلب از یک سو پذیرش اشکال را موجب می‌شود و از سوی دیگر بیانگر عدم سنخیت ابزارهای ادراکی انبیا و ابزارهای انسان‌های دیگر است.
- این امر را می‌توان به استفاده از ابزار اندازه‌گیری طول برای سنجش وزن تشبیه کرد. اگر برای این که وزنی را اندازه بگیریم، از ابزار اندازه‌گیری طول استفاده کنیم، یا به نتیجه نخواهیم رسید و یا در نتیجه خطا خواهیم کرد.